

Türkiye’de Bireysel Başvurunun Dünü, Bugünü ve Yarını Üzerine Bir Değerlendirme*

Değerli Konuklar,

Saygıdeğer Katılımcılar,

Hanımfendiler, Beyefendiler,

Türkiye’de bireysel başvurunun 10. yılı dolayısıyla bahsettiğimiz uluslararası konferansa hoş geldiniz, şeref verdiniz. Sizleri en içten duygularıyla, saygıyla selamlıyorum.

Aramızda Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinden millî yargıcımız ve kıdemli hukuk müşavirimiz, Almanya, İspanya ve Macaristan’dan akademisyenler ile Asya Anayasa Mahkemeleri Birliği bünyesinde Mahkememizin düzenlediği 10. Uluslararası Yaz Okulu programının 15 ülkeden gelen katılımcıları bulunmaktadır. Yurt dışından konferansa katılan misafirlerimize ülkemize ve Mahkememize hoş geldiniz diyor, bu anlamlı günde bizi yalnız bırakmadıkları için kendilerine teşekkür ediyorum.

Bilindiği üzere anayasa yargısının temel amacı anayasal adaleti sağlamaktır. Anayasal adalet, en genel anlamda başta temel hak ve özgürlükleri güvenceye alan maddeler olmak üzere tüm anayasal hükümlerin, bilhassa hukukun üstünlüğü, demokrasi ve kuvvetler ayrılığı gibi anayasal prensiplerin korunmasını ifade eder.

Anayasayı yorumlamak ve uygulamak suretiyle anayasal adaleti sağlamak görevi, en başta bu amaçla ihdas edilmiş olan anayasa mahkemelerine aittir. Bu mahkemeler bir yandan kanunların anayasaya uygunluğunu denetleyerek, diğer yandan da bireysel başvuru veya anayasa şikâyeti yoluyla yapılan hak ihlali iddialarını karara bağlayarak anayasal adaleti tesis etmeye çalışmaktadırlar.

Bu bağlamda Türk Anayasa Mahkemesi de kurulduğu yıldan bu yana kanunların anayasaya uygunluğu denetimini yapmaktadır. Mahkemenin bu görev alanı 23 Eylül 2012 tarihinde başlayan bireysel başvuru sistemiyle birlikte insan hakları yargılamasını kapsayacak şekilde genişletilmiştir. Böylece Türk anayasa yargısında yasama organının işlemleri yanında yürütme ve yargı organlarının temel hak ve özgürlüklere müdahale teşkil eden iş ve işlemleri de anayasallık denetiminin kapsamına dâhil edilmiştir.

Değerli Katılımcılar,

Bir kurumun yerleşmesi bakımından ilk 10 yıllık dönem çok önemlidir. Tabir yerindeyse doğumuna şahit olduğumuz, emekleme, yürümeye başlama ve konuşma dönemlerini gözlemlediğimiz, nihayet bugün 10 yaşına girdiğini gördüğümüz bir çocuktan bahsediyoruz. Zor şartlarda çok zor büyüyen bir çocuktan...

Bugün geldiğimiz noktada artık 10 yıllık bireysel başvuru kurumunu daha sağlıklı bir şekilde değerlendirebiliriz. Bu açış konuşmasında bireysel başvurunun dünü, bugünü ve yarınına ilişkin bazı tespitlerde bulunmak suretiyle genel bir değerlendirme yapmak istiyorum.

Bireysel başvurunun dününden başlayalım. Bireysel başvuru, bundan tam 10 yıl önce bugün başladığında doğrusu umut ve kaygının iç içe geçtiği karmaşık duygular içindeydik. Umutluyduk zira anayasa koyucu, bireysel başvuruyu ülkenin temel hak ve özgürlükleri koruma standardını yükseltmek için getirmişti. Umutluyduk zira bireysel başvuru hukuk tarihimizin en büyük reformlarından biriydi. Anayasa Mahkemesi olarak biz de bu kurumu başarılı ve etkili şekilde uygulayarak insanımızın temel hak ve özgürlüklerini koruma umudunu ve iradesini taşıyorduk.

Diğer yandan kaygılıydık zira bir dizi sorun ve bilinmezler yumağı bizi bekliyordu. Uzun yargılamalar gibi ülkenin kronik hukuk sorunları, buna bağlı olarak muhtemel iş yükü ve Mahkememiz dâhil yargı organlarının bireysel başvuruya yabancı oluşu, belli ölçüde de ön yargılar kaygılarımızı besleyen hususlardı.

Bu kaygının çok da yersiz olmadığı, bireysel başvurunun etkili bir şekilde uygulanması önünde ciddi engellerin bulunduğu çok geçmeden anlaşıldı. Buna karşın bireysel başvuruya yönelik umut ve irade zorluklara galebe çaldı. 10 yıllık süre içinde yaşanan tüm olumsuzluklara ve ağır travmalara rağmen bireysel başvurunun iyi uygulama örneklerinden birinin ortaya çıktığını memnuniyetle söyleyebilirim.

Bu vesileyle başta bireysel başvuru kurumunu ihdas eden anayasa koyucu iradeye, bu kurumu ülkemize kazandırmak için gayret gösteren önceki başkanlarımıza ve en önemlisi onu başarılı şekilde uygulayan başkan vekillerimiz, üyelerimiz ve raportörlerimize, her düzeyde katkı sunan yargı kurumlarımıza ve mensuplarımıza, kısaca emeği geçen herkese şükranlarımı sunuyorum.

Değerli Konuklar,

Bireysel başvurunun 10 yıllık geçmişinde elde edilen başarının boyutlarını detaylıca anlatmak bu konuşmanın sınırlarını aşar. Bunu anlamak için Anayasa Mahkemesinin resmî internet sayfasında yer alan Kararlar Bilgi Bankasında rastgele kavramlar girerek arama yapmak bile yeterlidir. Bu yapıldığında bireysel başvuruda verilen on binlerce kararda ülkenin temas edilmeyen, dokunulmayan neredeyse hiçbir hukuksal meselesinin kalmadığı görülecektir.

Gerçekten de kadının soyadından kamu kurumlarında ve üniversitelerde başörtüsü yasağına, kamulaştırmaz el atmalardan internete erişimin engellenmesine, vakıf mallarından zorunlu din kültürü ve ahlak bilgisi derslerine, kişisel verilerin ifşa edilmesinden gazetelere yönelik ilan ve reklam kesintisine kadar bir dizi alanda ihlaller tespit eden ve bunlara yönelik giderim sağlayan kararlar verilmiştir.

Bu kararlardan hareketle bireysel başvurunun ikisi Anayasa Mahkemesine yönelik, diğeri daha genel olmak üzere üç dönüştürücü etkisinin olduğu söylenebilir.

Birincisi, bireysel başvuru Anayasa Mahkemesini insanımızın günlük hayatına, toplumsal ve siyasal yaşamın tüm boyutlarına dokunan, hak eksenli yaklaşımla ihlal şikâyetlerini inceleyen bir yüksek yargı organına dönüştürmüştür. Söz gelimi arsasının bir bölümünden anayasal güvencelere aykırı şekilde kamulaştırma yapılmaksızın enerji nakil hattı geçirilen insanımız bireysel başvuru yoluyla Mahkememize başvurabilmiştir. Anayasa Mahkemesi de başvurucunun Anayasa'da korunan mülkiyet hakkının ihlal edildiğine ve zararının tazmin edilmesine hükmederek anayasal adaletin bireysel düzeyde gerçekleşmesini sağlamıştır.

İkincisi bireysel başvuru, Anayasa'nın bütüncül bir şekilde yorumlanmasına ciddi katkı sağlamıştır. Gerçekten de daha önce anayasal hükümleri soyut normlar bakımından yorumlayan Mahkememiz, bireysel başvuruyla birlikte başvurulara konu somut olay ve olguları dikkate alarak temel hak ve özgürlüklerin norm alanını yorumlamaya başlamıştır. Bu durum bireysel başvuruyla birlikte uygulamaya geçen hak eksenli yaklaşımın norm denetimine de hâkim olmasını beraberinde getirmiştir. Bireysel başvuru, bir yandan Anayasa Mahkemesinin temel hak ve özgürlüklere öncelik veren hak eksenli yaklaşımı benimsemesini, diğeri yandan da norm denetimini de içine alacak şekilde anayasal hükümlere yönelik yorumunu zenginleştirmesini sağlamıştır.

Bireysel başvurunun üçüncü etkisi ise hukuksal, toplumsal, siyasal ve ekonomik meselelerin önemli ölçüde anayasallaşmasına neden olmasındır. Başka bir ifadeyle kamu gücü kullanan kurumlar özellikle de derece mahkemeleri temel hak ve özgürlüklere dair anayasal hükümleri her düzeyde yorumlamaya ve uygulamaya başlamıştır.

Değerli Konuklar,

Belirtmek gerekir ki bireysel başvurunun geride bıraktığımız 10 yılı kolay geçmemiştir. Bu süreçte 15 Temmuz 2016 tarihinde yaşanan darbe teşebbüsünün ardından olağanüstü hâl (OHAL) ilan edilmiş, 100 bini aşan kitlesel başvuruyla karşı karşıya kalınmıştır. Doğrusu sadece OHAL döneminde değil başlangıçtan itibaren ülkemizde, bireysel başvuruyu kabul eden diğeri ülkelerle karşılaştırılmayacak derecede yoğun bir başvuru yüküyle karşılaşılmıştır.

Bireysel başvurunun 10 yıllık dönemine ilişkin istatistiklere bakıldığında iş yükü noktasında yaşanan zorluklar daha iyi anlaşılacaktır.

23 Eylül 2012 tarihinden bugüne kadar Anayasa Mahkemesine 450 bin civarında bireysel başvuru yapılmış, bunun 327 bin kadarı sonuçlandırılmıştır. Mahkememizde yaklaşık 123 bin derdest başvuru bulunmaktadır. Mevcut başvuruların 68 bin kadarı, başka bir ifadeyle yaklaşık yüzde 56'sı makul sürede yargılanma hakkına ilişkin şikâyetlerdir.

Derdest başvurulardaki uzun yargılama şikâyetlerinin bu yüksek oranının ihlal kararlarına da yansıdığını görmekteyiz. Bireysel başvurunun 10 yıllık uygulamasında yaklaşık 30 bin ihlal kararı verilmiş, bu ihlal kararlarının yüzde 60'ından fazlasını sadece makul sürede yargılanma hakkı ihlalleri oluşturmuştur. Uzun yargılama ihlallerine diğer adil yargılanma hakkı ihlalleri de eklendiğinde toplam ihlal kararlarının yüzde 70'inin adil yargılanma hakkına ilişkin olduğu anlaşılmaktadır. Bunun dışında mülkiyet hakkı (yüzde 10,6), ifade özgürlüğü (yüzde 8,9) ile özel hayatın ve aile hayatının korunması hakkı (yüzde 2,6) en çok ihlal edilen hak ve özgürlükler arasında yer almaktadır.

Esasen bireysel başvuruda derdest başvuru ve ihlal istatistikleri, başta uzun yargılamalar olmak üzere acilen çözmemiz gereken bir adil yargılama meselemiz olduğunu söylemektedir. Anayasa Mahkemesi, ihlal kararlarında bu çözümün nasıl olması gerektiğine dair tespitlerde bulunmakta; yeri geldiğinde de tespit edilen yapısal sorunun çözümü için kararı yasama organına göndermektedir.

Değerli Katılımcılar,

Bu rakamlardan hareketle bireysel başvurunun bugününü konuşabiliriz. Bugün bireysel başvuru bağlamında iki zorlu sınamanın olduğu söylenebilir. Birincisi her geçen gün artan iş yükü, ikincisi ise 10 yıllık süre içinde hak eksenli yaklaşımla oluşturulan içtihat birikiminin tutarlı şekilde sürdürülmesidir. Bireysel başvurunun başarılı şekilde geleceğe taşınması bu iki sınamayla etkili şekilde başa çıkabilmeye bağlıdır.

İş yükü konusunda Anayasa Mahkemesi dinamik bir yargısal yönetim sağlayarak baştan itibaren gerekli tedbirleri almıştır. Mahkeme bu noktada bir yandan son iki yılda yıllık bazda ortalama 45 bin civarında bireysel başvuruyu sonuçlandırmış, diğer yandan ihlale neden olan yapısal ve sistemik sorunları tespit eden kararlar vermiştir. Bunların bir kısmı, Mahkemenin önündeki aynı konuya ilişkin çok sayıda başvurunun sonuçlandırılmasını amaçlayan pilot karar usulüyle verilen kararlardır.

Bu kapsamda Anayasa Mahkemesi Genel Kurulunun sondan başlayarak son altı ayda verdiği üç önemli ihlal kararından bahsetmek istiyorum.

Birincisi, dünkü Resmî Gazetede yayımlanan *Atilla Yazar ve diğerleri* kararıdır. Pilot karar usulüyle verilmemekle birlikte bu karar, Anayasa Mahkemesi önünde bulunan çok sayıdaki ifade özgürlüğü başvurusunu ilgilendirmektedir. Mahkeme burada hükmün açıklanmasının geri bırakılması (HAGB) kurumunu tüm boyutlarıyla ele almış, bilhassa itiraz yolunun etkisiz olması nedeniyle yapısal olarak ifade özgürlüğü ile toplantı ve gösteri yürüyüşü hakkının ihlaline yol açıldığına karar vermiştir. Kararın bir örneği yapısal sorunu gidermeye yönelik gerekli yasal değişikliklerin yapılması amacıyla yasama organına gönderilmiştir.¹

İkinci olarak, pilot karar usulüyle verilen *Nevriye Kuruç* kararında Mahkememiz önündeki başvuruların yarısından fazlasını teşkil eden uzun yargılama ve buna ilişkin etkili yol meselesi ele alınmıştır. Anayasa Mahkemesi bu kararda yapısal bir sorun tespit ederek adil yargılanma hakkı bağlamında etkili başvuru hakkının ihlali sonucuna ulaşmış ve yasama organına bireysel başvuru öncesi etkili bir tazminat yolu oluşturulması için dört ay süre vermiştir.²

Üçüncü olarak, ifade ve basın özgürlüğü bakımından oldukça önemli olan *Yeni Gün Haber Ajansı ve diğerleri* kararına değinmek gerekiyor. Anayasa Mahkemesi bu kararda bazı ulusal gazetelerde yayımlanan haberler ve köşe yazıları nedeniyle çeşitli sürelerde resmî ilan ve reklamların kesilmesine karar verilmesinin başvuru sahiplerinin ifade ve basın özgürlüklerini ihlal ettiği sonucuna ulaşmıştır. Pilot karar usulüyle verilen bu kararda da ihlale yol açan kanun hükmünün değiştirilmesi ve yeni ihlallerin önlenmesi için yasama organına bildirimde bulunulmuştur.³

Bunların dışında Mahkememiz, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin içtihatlarını da dikkate almak suretiyle hak ihlaline yol açan yapısal nitelikteki sorunları tespit eden benzer kararları önceki yıllarda da vermiştir.⁴ Anayasa Mahkemesi bu kararlarla, hem temel hak ve özgürlükleri ilgilendiren yapısal sorunların ortadan kaldırılmasını hem de Mahkeme önündeki iş yükünün azaltılmasını sağlamaya çalışmaktadır.

Değerli Katılımcılar,

Konuşmamın son bölümünde bireysel başvurunun yarınına dair bazı görüşlerimi sizlerle paylaşmak istiyorum. Daha önce de farklı vesilelerle ifade ettiğim üzere 10 yıl boyunca her türlü olumsuzluğa rağmen etkili bir hak arama yolu olarak kurumsallaşan bireysel başvurunun gelecek nesillere aktarılması hepimizin ortak sorumluluğudur.

Ülkemiz açısından büyük bir kazanım olan bireysel başvurunun başarılı şekilde yoluna devam edebilmesi için hepimizin yapması gerekenler bulunmaktadır.

Her şeyden evvel bireysel başvuruyu doğru anlamamız ve uygulamamız gerekir. Bireysel başvuru, ikincil nitelikte bir hak arama yoludur. Bu ilke, hak ihlali iddialarının esas olarak derece mahkemeleri tarafından ele alınmasını ve çözüme kavuşturulmasını zorunlu kılmaktadır. Derece mahkemelerinin incelemesinden geçmeyen bir meselenin bireysel başvuru yoluyla Anayasa Mahkemesinin önüne getirilmesi ikincillik ilkesiyle bağdaşmamaktadır.

Nitekim, biraz önce bahsettiğimi HAGB'ye ve uzun yargılama şikâyetlerine ilişkin kararlarda Anayasa Mahkemesinin ihlal gerekçelerinden biri bireysel başvurudaki ikincillik ilkesine aykırılıktır. Buna göre HAGB kararlarına yönelik itirazın etkili olmaması sonucu bu kararlara ilişkin şikâyetler ile makul sürede yargılanma hakkının ihlaline dair şikâyetlerin ilk elden Anayasa Mahkemesi tarafından incelenecek olması, bireysel başvurunun ikincilliği ilkesiyle bağdaşmamaktadır.⁵

Bununla birlikte ikincillik ilkesi bireysel başvuru kapsamında temel hak ve hürriyetlere ilişkin anayasa hükümlerinin yorumlanması ve uygulanmasında nihai denetim yetkisinin Anayasa Mahkemesine ait olduğu gerçeğini değiştirmemektedir. Anayasa Mahkemesi anayasal hükümleri norm denetimi ve bireysel başvuru yoluyla yorumlamak ve bu hükümlerin yeknesak biçimde uygulanmasını sağlamakla görevlidir.

Diğer yandan bireysel başvurunun başarılı şekilde yoluna devam edebilmesi, ihlal kaynaklarının kurutulmasına bağlıdır. Bunun da yolu bireysel başvuruda verilen kararların objektif etkisinin yaygınlaşmasından geçmektedir. Bilindiği üzere Anayasa Mahkemesi, bireysel başvuru incelemelerinde ihlalin kaynaklarını tespit etmek suretiyle yeni ihlalleri önleyecek şekilde temel ilke ve esasları belirlemektedir. Mahkemenin bu tespitine göre ihlalin idari bir uygulamadan kaynaklandığı durumlarda idari kurumların, yargı kararından kaynaklandığı durumda ise mahkemelerin benzer ihlallerin ortaya çıkmasını engelleyecek şekilde kararlar vermesi çok önemlidir. Aynı şekilde ihlalin kanundan kaynaklandığı durumlarda da yasama organının bu ihlali gidermek ve yeni ihlallerin ortaya çıkmasını önlemek için yasal değişiklik yapması gerekir.

Bireysel başvurunun objektif etkisi, Anayasa Mahkemesi herhangi bir mesele hakkında Anayasa'yı yorumlayıp ihlal kararı verdikten sonra aynı meselenin tekrar tekrar bireysel başvuruya konu olmamasını gerektirir. Bu da ancak kamu makamlarının ve derece mahkemelerinin aynı meseleye ilişkin uygulamalarını ihlal kararında ifade edilen ilke ve esaslar doğrultusunda gerçekleştirmelerine bağlıdır. Bu yapılmadığında aynı mahiyetteki uyuşmazlıklar, yeni başvurulara konu olacak ve sürekli olarak Anayasa Mahkemesinin önüne taşınacaktır. Mahkememizin birçok kararında hatırlattığı üzere *"Bu şekilde işleyen bir bireysel başvuru yolunun sürdürülebilmesi ise imkânsızdır."*⁶

Son olarak bireysel başvurunun geleceği, her Őeyin ötesinde insanı merkeze alan, insanın temel haklarına ve haysiyetine saygıyı yücelten bir toplumsal/siyasal kültürün yerleşmesine ve kökleşmesine bağlıdır. Bu kültürel iklim ise ancak “ötekî”nin ontolojik varlığını kabul etmekle oluşabilir. Aslında “ötekî” aynadaki yansımamızdır. Her birimiz bir başkasının gözünde “ötekî”yiz. Bu açıdan bakıldığında insan hakları aynı zamanda “ötekînin hakları”dır.

Dolayısıyla farklılıklarımızla birlikte yaşama kültürü yerleştikçe ve bu kültürel iklimin gerektirdiği empati, hoşgörü ve uzlaşma gibi değerler hayata geçtikçe bir hak arama yolu olarak bireysel başvurunun etkililiği ve başarı şansı da artacaktır.

Esasen “ötekî”ne yönelik empati ve saygı, bu coğrafyanın ruh köklerinde sağlam şekilde yer almaktadır. Örneđin Sadi Şirazi, yaklaşık sekiz asır önce kaleme aldığı ve bugün Birleşmiş Milletler Binasının duvarını süsleyen meşhur “Ademin Çocukları” adlı şiirinde başkasının derdiyle dertlenmeyi insani vasfın gereği olarak ifade etmiştir. Sadi şöyle demiştir:

“Başkalarının eziyetlerinden

Sıkıntı duymayan ey insan!

Sana insan sıfatını vermek yakışmaz.”⁷

Değerli Konuklar,

Kıymetli Katılımcılar,

Bu duygu ve düşüncelerle konuşmama son verirken bireysel başvurunun farklı boyutlarını ele alacak olan uluslararası konferansın başarılı ve verimli geçmesini temenni ediyorum. Projeye destek veren Avrupa Konseyi ve Avrupa Birliği’nin temsilcilerine, oturma başkanlarımıza, yurt içinden ve yurt dışından davetimizi kabul ederek bildirimleriyle konferansa katkı yapacak olan değerli konuşmacılara, tüm katılımcılara ve konferansın organizasyonunda emeği geçen herkese şükranlarımı sunuyorum.

Katılımınızla toplantımızı onurlandırdığınız ve bireysel başvurunun 10. yılı sevincimizi paylaştığınız için hepinize bir kez daha teşekkür ediyorum, sağlık ve afiyet diliyorum.

Zühtü ARSLAN
Anayasa Mahkemesi Başkanı

· “Türkiye’de Bireysel Başvurunun 10. Yılı Uluslararası Konferansı”nın açış konuşması, Ankara, 23/9/2022.

¹ *Atilla Yazar ve diğerleri* [GK], B. No: 2016/1635, 5/7/2022.

² *Nevriye Kuruç* [GK], B. No: 2021/58970, 5/7/2022.

³ *Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş. ve diğerleri* [GK], B. No: 2016/5903, 10/3/2022.

⁴ Sınır dışı kararına karşı etkili yargı yolunun bulunmadığına ilişkin pilot karar için bkz. *Y.T.* [GK], B. No: 2016/22418, 30/5/2019; internete erişimin engellenmesine ilişkin pilot karar için bkz. *Keskin Kalem Yayıncılık ve Ticaret A.Ş. ve diğerleri* [GK], B. No: 2018/14884, 27/10/2021; Türk Ceza Kanunu’nun 220. maddesinin (6) numaralı fıkrası ile ilgili yapısal bir sorunun tespit edildiği pilot karar için bkz. *Hamit Yakut* [GK], B. No: 2014/6548, 10/6/2021.

⁵ *Atilla Yazar ve diğerleri*, §§ 156-158; *Nevriye Kuruç*, § 87.

⁶ *K.V.* [GK], B. No: 2014/2293, 1/12/2016, § 53.

⁷ Sadi Şirazi, *Bostan ve Gülistan*, Hazırlayan: O. Koca, İstanbul, Beyan Yayınları, 2016, s. 246.